

Kâsım Hanlığı (1445–1681)'nda İdarî Yapı ve Ekonomik Faaliyetler

Administrative Structure and Economic Activity in
Khanate of Qasim (1445–1681)

Serkan ACAR*

Öz

Kâsım Hanlığı, Moskova'nın yanı başında, Rus topraklarının ortasında kurulan bir Türk-Tatar devletidir. Kazan Hanı Uluğ Muhammed'in oğlu Kâsım tarafından kurulan hanlık, 236 yıl boyunca varlığını sürdürmüş ve Moskova Knezliği ile yakın ilişkiler içerisine girmiştir. Cengiz Han'ın mirasçuları olan bütün Tatar hanlıkları gibi Kâsım Hanlığı da, diplomatik gelenekleri ve devlet teşkilatını Altın Orda Devleti'nden tevarüs etmişti. Fakat bu Türk-Tatar devletinin, Moskova Knezliği ile sıkı münasebetler tesis etmesi, sınırlı da olsa, siyasî kurumlarının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Önemli ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan Kâsım Hanlığı'nda ekonomik faaliyetler de oldukça canlıydı. Halkın en önemli geçim kaynağı hayvancılıktı. Ayrıca oldukça geniş bir alana yayılmış çeşitli meslek grupları Türk-Tatar toplumunun ve Rusların ihtiyaçlarını karşılıyorlardı.

Anahtar Kelimeler: *Kâsım Hanlığı, Karaçi Beyler, İmildaş, Seyyid, Ekonomi.*

Abstract

Khanate of Qasim was a Turco-Tatar state, which was established by Moscow, in the middle of the Russian territory. The khanate, which was established by Kasim, the son of the Kazan Khan Oluğ Muxammad, survived for 236 years and developed close relationships with the Moscow Principality. Like all Turco-Tatar Khanates, which were the heirs of Genghis Khan, Khanate of Qasim inherited its diplomatic conventions and state organization from Golden Horde State. Yet the Turco-Tatar State's close relationships with the Moscow Principality, though limited, influenced the formation of political institutions.

---

* Arş. Gör. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı.

In the Khanate of Qasim, which was positioned on the intersection point of the important commercial routes, the economic activity, also, had a dynamic nature. The most important mainstay of the Khanate was stockbreeding. Besides, various professions catered the needs of the Turco-Tatar and the Russian community.

Key Words: Khanate of Qasim, Karaçi Begs, İmildaş, Seyyid, Economy.

A. İdari Yapı

Kâsım Hanlığı, Moskova Knezliği'nin bozkır sahasına doğru genişleyip, yayılcı bir siyaset takip etmesini engellemek ve Rusları siyasî açıdan baskı altında tutmak amacıyla, 1445 yılında Kazan Hanı Uluğ Muhammed'in oğlu Kâsım Han tarafından kurulan ve 1681 yılına kadar varlığını sürdüren bir Türk-Tatar devletidir.

Bu hanlığın yönetim şekli hakkında dönemin kaynaklarına dayanan derli toplu bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat dağınık kayıtlardan buradaki idarî teşkilatın diğer Türk-Tatar devletlerindeki usule ve geleneklere uygun olduğu neticesine varmak mümkündür¹. Esasen Cengiz Han'ın mirasçıları olan bütün Türk-Tatar hanlıkları gibi Kâsım Hanlığı da, diplomatik geleneklerini ve devlet yapılanmasını Altın Orda Devleti'nden tevarüs etmişti. Fakat bu hanlıkların, Osmanlı Devleti ve Moskova Knezliği ile yakın ilişkiler içerisine girmesi, sınırlı da olsa, siyasî kurumlarının şekillenmesinde etkili olmuştu. Dolayısıyla Altın Orda Devleti ile ardılları olan hanlıklar arasında, yönetim tarzı bakımından bazı küçük farklılıkların bulunduğunu söylemek mümkündür².

Cuci soyundan gelip, Kâsım Hanlığı'nda saltanat süren Türk-Tatar asilzadeleri "*Han*" unvanı taşırlardı. Ancak hanlığın kurulduğu tarihten itibaren, Moskova Knezliği'ne tâbi vassal bir devlet statüsünde olduğunu iddia eden V. V. Velyaminov-Zernov ve N. İ. Şişkin gibi tarihçilere göre, Kâsım Hanlığı hâkimleri "*Царевичь=Tsareviç*" (Hanzade) unvanı ile anılıyorlardı. Kendisini Kâsım Hanlığı'nın metbuu sayan Moskova Knezliği'nin anlayışına göre, hanlığın başında bulunan kişinin "*Царь=Tsar*" (Han) unvanını kullanabilmesi için Kırım, Kazan ya da Astarhan hanlıklarının tahtında oturmuş olması gerekirdi³. Bunun içindir ki, Ruslar sadece Kırım Hanı iken kardeşi ile giriştiği taht mücadelesini kaybedip daha sonra Kâsım Hanlığı tahtına oturan Nur Devlet Han (1486–1491) ile bir ara Kazan tahtını ele geçiren Şah Ali (1516–1519, 1537–1551,

¹ Reşid Rahmetî Arat, "Kasım Hanlığı", *İA*, C. VI, s. 385.

² Uli Schamiloglu, "The Karaçi Beys of the Later Golden Horde: Notes on the Organization of the Mongol Empire", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, IV, Wiesbaden, 1984, s. 283.

³ V. V. Velyaminov-Zernov, *İzsledovanie o Kasimovskih Tsaryah i Tsareviçah II*, St. Petersburg, 1864, C. II, s. 25; N. İ. Şişkin, *İstoriya Goroda Kasimovas Drevneyşih Vremen*, Ryazan, 1891, s. 26.

1552–1567)'yi “*Han*” olarak kabul etmişlerdir. “**Царь и Великий князь все Русий (=Tsar ve Bütün Rusya'nın Büyük Knezi)**” unvanıyla taltif edilen Sayın Bulat Han (Simeon Bikbulatoviç) (1567–1573)'in durumu ise, Rus Çarı'nın bu dönemde takip ettiği politikaya paralel olarak ortaya çıkan, türü kendine özgü bir olay sonucunda şekillenmişti.

Teorik olarak “*Han*” olmadan devlet olamazdı. Bu mevkiî işgal eden kişinin Cengiz Han soyundan gelmesi gerekli idi. Han olmanın gerekleri, diplomatik ilişkileri yönlendirmek, adalet dağıtmak ve savaşçılıktan ibaretti. Bununla birlikte tahta oturacak kişi, halk tarafından kabul görmeli ve törenin bir şartı olarak hanlık makamına davet edilmeli idi⁴.

Kâsım Hanlığı'nda Cuci soyundan gelen beş farklı sülale saltanat sürmüş olsa da, irsî aristokrasiye dayanan bir taht tevariüs sistemi vardı. Hanedan mensubu her şahıs, sonuçlarına katlanmak suretiyle tahtta hak iddia edebilirdi. Sonuçta ise Tanrı tarafından kutlu kılınan kişi bu makama ulaşırdı.

Esasen “*Han*”ın egemenliği ve yetkileri sınırsız olarak kabul edilse de onu denetleyen dört kişilik bir divan bulunmaktaydı. Kâsım Hanlığı devlet ricalinin en üst tabakasını oluşturan bu dört boy beyine “**Karaçi Beyler**”⁵ denilirdi. “**فراچی=Karaçi**” adı yapı bakımından, “**چی=çi**” “**جی=cı**” son ekleri ile türetilen **Тамгачи=Тамгаçi, Ямчи=Yamçi, Туфанкчи=Tüfenkçi ve Ильчи=İlçi** gibi isimler ile aynıdır. Bu kurum Kazan, Kırım ve Sibir hanlıklarında da görülmektedir⁶. Hanlık teşkilatı içerisinde en fazla dikkat çeken ve bir tür devlet meclisi (*council of state*) görevini üstlenen Karaçi Beyler, Cengiz Han yasası ile belirlenmiş esaslara bağlı olarak halkın çıkarlarını gözetmekle mükellef idiler. Kâsım Hanlığı'nın içişlerinde önemli görevler üstlenen Karaçi Beyler, hana karşı muhalif tavırlar sergileyebilirdi. Ayrıca Cengiz Han soyundan gelmesi kaydıyla herhangi bir asilzadeyi hanlık tahtına davet edebilir ya da mevcut hanın siyasî

⁴ Edward Louis Keenan, “Muscovy and Kazan: Some Introductory Remarks on Pattern of Stepe Diplomacy”, *Slavic Review*, Volume 26, No: 4, December 1967, s. 551.

⁵ **Karaçi > Xaracu > Xaracud**: “*Avam, avamdan çıkma adamlar*” dan müteşekkildi. Bu tabakaya mensup olanların itaat altına alınmış boy ve kabilelerden çıkma olduğunu söylemek mümkündür. Cengiz Han'a atfedilen şu sözlerden anlaşıldığı kadarıyla Karaçi Beyler, şahsi mülke de sahiptiler: “Âdi adam, yani avamdan biri içkiye fazla düşkün olursa atını, sürüsünü ve bütün emlakını yitirip fakir düşer”. Ayrıca “*Karaçi*” kelimesi ile sadece asilzadelerin zıddı olan “*avam*” değil, Han ve hanedan mensupları dışındaki diğer sosyal gruplar da kastedilmiştir. Bkz. B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilatı*, (Çev: Abdülkadir İnan), Ank., 1987, s. 176.

⁶ M. G. Hudyakov, *Oçerki po İstorii Kazanskogo Hantsva*, Moskova, 1991, s. 189; V. V. Velyaminov-Zernov, a.g.e., s. 437.

mevkiinden uzaklaştırılmasını sağlayabilirlerdi⁷. A. A. Rorlich'in ifadesi ile “*Karaçi Beyler, Ulu Karaçi'nin önderlik ettiği aristokrasinin dört büyük üyesinden oluşan nevi şahsına münhasır bir krallık konseyi idi*”⁸.

Karaçi Beylerin, Kırım Hanlığı devlet teşkilatındaki önemli de büyüktü. Burada **Şirin** boyu başta olmak üzere sırası ile **Barın**, **Argın** ve **Kıpçak** boylarının beyleri “**Dört Karaçi Beyi**”ni teşkil ediyorlardı:

اول زمانه کلنجه قبایل تاتاردان شیرین و بارین و ارغین و قپچاق امراسی
قراچو تابیری ایله قبایل سایره دن ممتاز ایکن خان مشارالی سجویت قبیلہسی رؤساسنه اعتبار
و حرمت کزالیک اسلام کرای خان قاتلی باقی بکک خدمت مشروعی مقابله سنده اتای خواجه
قبیله سنی تخصیص و اعطا اتمکله منصوریلره نصرت ایلدی

[Ol zamana gelince kabail-i Tatardan Şirin ve Barın ve Argın ve Kıpçak ümerası Karaçu tabiri ile kabail-i saireden mümtaz iken han Meşaralı Siciut kabilesi rüesasına itibar ve hürmet kezalik İslam Giray Han Katlı Baki Bek'in hizmet-i meşruu mukabelesinde Atay Hoca kabilesini tahsis ve i'tâ itmekle Mansurîlere nusret eyledi]⁹.

Şirin Beyi, Kırım Hanlığı'nda teşrifat bakımından daima en üst mevkide bulunuyordu. Bu Bey “**Baş Karaçi**” ya da “**Baş Bey**” unvanını taşır, han sülalesinden kızlar ile evlenirdi. Kural olarak boylar, bey ailesi içerisinde yaş bakımından en büyük olan kişiyi seçerler ve bu kişi han tarafından da kabul edilirdi. Han, onu azletme yetkisine sahip değildi. Boylar, Beyleri vasıtasıyla hanın otoritesini tanırlardı. Bey isyan ederse boy da isyan ederdi¹⁰.

Kâsım Hanlığı'ndaki Karaçi Beylerin mensup oldukları boylar Kırım Hanlığı'ndakinden farklı idi. Dönemin kaynaklarında, Uraz Muhammed Han devrindeki Karaçi Beylerin isimleri ve hangi boydan geldikleri açıkça belirtilmiştir. Buna göre, Uraz Muhammed Han'ın tahta çıkış töreninde, sağ tarafında **İşbay-Mangıt** boyundan **Samanay Bek** (ثمانای بیک) ve **Celayir** buyundan **Kadir Ali Bek** (قادر علی بیک); sol tarafında ise, **Argın** boyundan **Çeş Bek** (چش بیک) ile **Kıpçak** boyundan **Tukay Bek** (توکای بیک) bulunmakta idi¹¹.

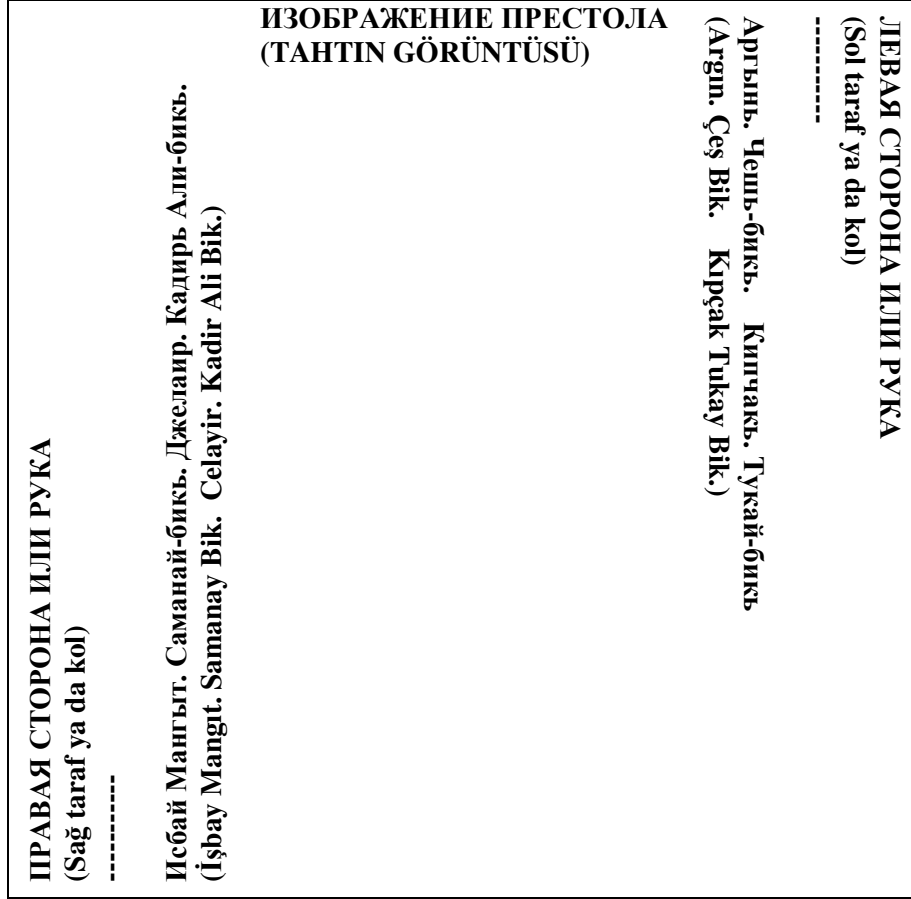
⁷ Uli Schamiloglu, a.g.m., s. 283-284; Donald Ostrowski, “Kazan Hanlığı'nda İdarî Yapı”, (Çev: Özgür Çınarlı/Mustafa Cankal), *Türkler*, C. VIII, Ankara, 2002, s. 453; İlya V. Zaitsev, “Kasım Hanlığı”, (Çev: Özgür Çınarlı), *Türkler*, C. VIII, s. 469.

⁸ Azade-Ayşe Rorlich, *Volga Tatarları*, (Çev: Mehmet Süreyya Er), İstanbul, 2000, s. 75.

⁹ V. V. Velyaminov-Zernov, a.g.e., s. 415 (Muhammed Rıza'nın *Es Sebü's-Seyyar fi Ahbar-ı Mulûku't-Tatar* adlı eserinden naklen).

¹⁰ Halil İnalçık, “Kırım Hanlığı”, *İA.*, C.VI., s.753-754; Aynı yazar, “The Khan and Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate under Sahib Giray I”, *Harvard Ukrainian Studies*, Volume III/IV, 1979-1980 Part 1, s. 447.

¹¹ V. V. Velyaminov-Zernov, a.g.e., C. II, s. 403-407; N. İ. Şişkin, a.g.e., s. 32.

Kâsım Hanı'nın tahtını ve Karaçi Beylerin dizilişini gösteren tablo.

(Bkz. V. V. Velyaminov-Zernov, İzsledovanie o Kasımovskih Tsaryah i Tsareviçah II, St. Petersburg, 1864, C. II, s. 403)

Görüldüğü üzere, her iki hanlıkta da Karaçi Beylerin ikisini Argın ve Kırçak boylarının Beyleri oluşturuyordu. Kırım Hanlığı'ndaki Şirin boyunun Kâsım Hanlığı'ndaki muadili ise, İşbay-Mangıt kabilesi idi.

Karaçi Beyler, mevcut siyasî düzeni korumak ve yasayı icra etmek görevlerini üstlenmişlerdi. H. İnalçık'ın deyimi ile “*Karaçi Beyleri, Cengiz Han yasının, daha doğrusu Altın Orda ananelerinin mutaassıp müdafileri sıfatı ile bu teşkilatı bozabilecek her yeniliğe şiddetle karşı koymakta, kendi imtiyazları hususunda çok hassas bulunmakta idiler*”¹².

¹² Halil İnalçık, “Kırım Hanlığı”, *İA*, c.VI., s.754.

Kâsım Hanları ile düzenli olarak fikir alışverişinde bulunan Karaçi Beyler, hanın divanında otururlardı. Onların rızası olmadan hiçbir önemli mesele karara bağlanıp tasdik edilemezdi. Yabancı devletler ile yapılan antlaşmaların yürürlüğe girmesi için Karaçi Beylerin yanı sıra, hanın kardeşlerinin, oğullarının, dinî liderlerin ve diğer yüksek rütbeli asilzadelerin onayı gerekli idi¹³.

Karaçi Beylerden sonra gelen en önemli asilzadeler, Hanzade, Bek ve Mirzalardı. Kâsım Hanlığı yönetici sınıfı içerisinde, meratib silsilesi bakımından en yüksek makamlardan birisi de, hanların çocuklarını yetiştirip, eğitimleri ile ilgilenen “**Atalık**” idi. Kırım, Kazan, Astarhan ve Nogay hanlıklarında da tesadüf edilen bu kurum¹⁴ esasen Göktürk çağından beri bütün Türk devletlerinin idarî yapısında mevcuttu¹⁵. Ruslar bu görevliyi “**Дядка=Dyadka**” adı ile anarlardı¹⁶.

Hanedan mensupları arasında yaş bakımından hanın emsali olup da ona arkadaşlık eden kişiye “**اميلداش=Имилдаш**” (**İmildaş**) denilirdi. Diğer Tatar hanlıklarında da bulunan bu unvan “**sütkardeş**” anlamına gelmekteydi. Mastar hali “**ایممک**” (immek>emmek) olan “**امیل**” kelimesine, işteşlik anlamı yükleyen “**داش**” (-daş) ekinin ilave edilmesi ile türetilen bu ad “**قرنداش**” (karındaş) ve “**یولداش**” (yoldaş) isimleri ile hem yapı hem de anlam bakımından benzerlik göstermektedir¹⁷.

Hz. Muhammed’in soyundan gelen Seyyidler de oldukça saygın bir yere sahiptiler. Seyyidlere hürmet gösterilmesi hususunda Peygamberin vasiyeti vardı. Müslüman Türk-Tatarların egemenliği altında bulunan Kâsım Hanlığı’nda, Seyyidlerin sayısı oldukça kabarıktı. Seyyid aynı zamanda bütün ruhanîlerin lideri durumundaydı. **Ak Seyyid** ve **Kaşki Seyyid**, Rus kroniklerinde isimleri zikredilen Kâsım Hanlığı Seyyidleri idiler. Bunlardan ikincisi, 1587 yılında Rus Çarı Fedor İvanoviç ile de görüşmüştü. Kâsım Hanlığı’nda, hanlar gibi Seyyidlerin de kendilerine ait sarayları ve muhafız birlikleri bulunmaktaydı. Uraz Muhammed Han zamanında Kâsım Hanlığı’nın dinî işleri, **Seyyid Bulyak** tarafından idare ediliyordu. Hanın taht tevarüs töreni ifa edilirken hutbeyi de O, okumuştur¹⁸.

1526 yılında Kâsım Hanlığı’nı ziyaret eden Alman seyyah Sigismund von Herberstein, Seyyidler ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

¹³ Donald Ostrowski, a.g.m., s. 453-454.

¹⁴ V. V. Velyaminov-Zernov, a.g.e., s. 437-438; N. İ. Şişkin, a.g.e., s. 33.

¹⁵ Atalık müessesesinin mevcut olduğu Türk devletleri için bkz. M. Fuad Köprülü, “Ata”, *İA*, C. I, s. 711-718.

¹⁶ N. İ. Şişkin, a.g.e., s. 33.

¹⁷ V. V. Velyaminov-Zernov, a.g.e., s. 438.

¹⁸ N. İ. Şişkin, a.g.e., s. 33.

“Seyyid, hanlıktaki ruhanîler arasında en saygın olan kişidir. Büyük nüfuz sahibi olan bu zat halk arasında yüksek itibar görür. Hatta hanlar ona rastladıklarında başlarını eğerek selam verirler ve atlarından inerek ellerini sıkırlar. Bu ayrıcalık sadece hanlara aittir. Üst düzey devlet ricali dahi, Seyyid'e selam verip elini sıkamaz; fakat dizlerine kapanabilirlerdi. Daha alt seviyedeki soylular ise, ancak elbisesine ya da atına el sürerlerdi”¹⁹.

İslamî devlet hiyerarşisi içerisinde ruhanîlerin önderi konumunda olan Seyyidler, hanlığın içişlerine müdahale edip, en önemli diplomatik temaslarda ciddi roller üstlenirlerdi. Hanlar şehir merkezindeki camide Seyyid'in okuduğu hutbe ile tahta otururlardı. Hanlıktaki diğer önemli ruhaniler ise, Şeyhler, Mollalar, İmamlar, Hafızlar, Hacılar ve Danişmendler'den oluşuyordu. Ayrıca “Абыз=Abız” adını taşıyan din âlimleri de vardı²⁰. Bu ruhanîlerin tamamı düzenlenen kurultaylara katılıp, devlet yönetimi ile ilgili en önemli konularda fikir beyan edip, alınan kararlarda etkili olurlardı. Dinî otoritenin temsilcileri olan bu ruhanîler zaman içerisinde yükselebilerlerdi. Ulema büyük topraklara sahip bulunuyordu. Sadece vakıf arazileri değil, getirisi yüksek malikâneler de onların elindeydi. Ayrıca bu sınıf birçok vergiden muafı. Din adamlarının sahip oldukları imtiyazlar Altın Orda Devleti'nden beri süregelen bir gelenektir. Kırım ve Kazan hanlıklarında, ulemanın sahip olduğu ayrıcalıklar Kâsım Hanlığı'ndakinden daha fazla idi. Oralarda din adamları işleyecekleri on iki suçtan muaf tutulmuşlardı. Ayrıca asker bulundurup vergi toplama yetkileri de vardı²¹.

Hanlıktaki camiler, aynı zamanda birer eğitim kurumuydu. Buralarda dinî ve beşerî ilimlerin yanı sıra Arap dili de öğretilirdi. Büyük kasaba ve köylerdeki camiler de aynı işleve sahipti. Sosyal hayat, diğer İslam ülkelerindeki şehirlerde olduğu gibi bu camilerin etrafında yoğunlaşmıştı²².

Sünnî Müslüman olan Kâsım Tatarları, Altın Orda Devleti'nin tüm ardılları gibi Hanefî mezhebine mensuptu. Onların yaşadıkları topraklar daha sonra Rusya Müslümanlarının önemli kültür merkezlerinden biri haline gelmişti²³.

Türk-Tatar diplomat ve din adamları, Moskovalı Hıristiyanlar ile yakın ilişkiler kurmuşlardı. Rus kronikleri ve arşiv belgeleri, her ikisi de semavî olmakla beraber, farklı dinlere mensup bu iki topluluğun arasında dinî düşmanlıktan uzak, barışçıl münasebetlerin varlığını kanıtlar niteliktedirler.

¹⁹ Ravil Bukharaev, *Islam in Russia The Four Season*, Curzon, 2000, s. 225.

²⁰ Farida Şarifullina, *Kasimovskie Tatarı*, Kazan, 1991, s. 17.

²¹ Ravil Bukharaev, a.g.e., s. 226.

²² A.g.e., s. 227.

²³ İlya V. Zaitsev, a.g.m., s. 469.

Ancak E. L. Keenan'ın deyimi ile, “*Bu durum, Rus kroniklerinin Müslümanlara karşı hakaretimiz sözler sarf etmekten sakındıkları manasına gelmemektedir*”²⁴. Türk-Tatar ve Rus diplomatlar kültürel ve dinî farklılıkları kolayca göz ardı etmez; fakat bir çözüm bulmak için mevcut sorunlar ile doğrudan yüzleşme yoluna giderlerdi. Türk-Tatarlar ile Rusların, birbirlerinin dinî inançlarına karşı saygılı davrandıkları hakikati ilk bakışta, inanılması güç bir olay gibi algılanabilir. Fakat iki devlet arasında yapılan anlaşmalarda, Türk-Tatarların Kur'an-ı Kerim, Moskovalıların ise İncil üzerine yemin ettikleri gerçeği unutulmamalıdır. Rusların bu amaçla, Kremlin sarayında her zaman bir Kur'an-ı Kerim bulduklarını da bilinmektedir. Türk-Tatarlar, özellikle de Nogaylar, İncil'i okumasını bilir ve uyumlu ilişkilerin nasıl olması gerektiğine dair verilen öğütleri takdir ederlerdi. Kazan Hanlığı'na karşı düzenlenen bir Rus seferine, Moskova Knezliği'nin yanında iştirak eden Nogaylar, 1549 yılının Ekim ayında, Moskova sarayına gönderdikleri bir mektupta şöyle demektedirler:

“*Nogayların atası Edigey ile siz Rusların atası Vasiliy devrinde, aramızda dostluk ve kardeşlikten başka bir şey yoktu. Bu dünya gelip geçicidir; birileri doğarken, birileri ölür. Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği ve Peygamberimizin ifade ettiği üzere; her canlı ölümü tadacaktır. Aynı hakikatler İncil'de de yazmakta ve sizin Peygamberiniz tarafından da vurgulanmaktadır. Ayrıca bilginleriniz, hayatın gelip geçici olduğunu idrak etmişlerdir. Ancak dünyadan göçüp gidilse de, iyi adın bâki kalacağını sizler de çok iyi bilmektesiniz. İyi bir kimse ölse de, adı anıldığında hem Müslüman hem de Hıristiyan hükümdarlar onu saygıyla yâd edip hatrasına hürmet gösterirler*”²⁵.

Kâsım Hanlığı'nın askerî teşkilatı, Altın Orda Devleti ve Kazan Hanlığı'nın nizamına göre düzenlenmişti. Ordunun esas kitlesini atlı birlikleri meydana getiriyordu. Askerlerin kullandıkları başlıca silahlar, ok, kılıç ve mızraktan ibaretti²⁶. Rusların yüzyıllar boyunca, Tatarların karşısında veya onlarla birlikte mücadele etmeleri Moskova savaş sanatının şekillenmesinde etkili olmuştu. XVI. yüzyılda Moskova ordusu, tıpkı Türk-Tatarlarda olduğu gibi, ok, yay, kılıç ve mızrak kullanan atlılardan oluşuyordu²⁷.

²⁴ Edward Louis Keenan, a.g.m., s. 553.

²⁵ A.g.m., s. 553.

²⁶ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Kara Denizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1992, s. 197.

²⁷ Valentine Tschebotarioff-Bill, “The Circular Frontier of Muscovy”, *Russian Review*, Vol. 9, No: 1, Jan. 1950, s. 51.

Diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi, Kâsım Hanlığı'nın toprakları da han ve ailesine aitti. Yurtluk arazilere sahip olanlar sadece bu toprakların kullanma hakkını ellerinde bulunduruyorlardı. Dolayısıyla herhangi bir aidiyet söz konusu değildi. Köyler, otlaklar, ormanlar, göller, ırmaklar ve arıcılık yapmaya elverişli sahalar hanedan mensuplarının gelir kaynakları arasında idi. Ayrıca Türk-Tatarlar dışında, bölgede yaşayan Mişer ve Mordvalar da “*yasak*” vergisi öderlerdi. Kâsım Hanları, hanlık sınırları içerisinde yaşayan Rusların, topraklarını miras yoluyla ardıllarına bırakmalarına müsaade ederlerdi²⁸.

B. Ekonomik Faaliyetler

Hanlığın iktisadî yapısı diğer Türk-Tatar hanlıkları ile benzerlik göstermesine rağmen Moskova Knezliği ile tesis edilen yakın ilişkiler, devletin kendine has bir ekonomik modele sahip olmasını sağlamıştı. Bölge halkının asıl geçim kaynağı hayvancılıktı. Oka ırmağı kıyısındaki geniş otlaklar hayvancılığın gelişimini olumlu yönde etkilemişti. Arıcılığın ekonomiye sağladığı katkı oldukça büyüktü. Kâsım Hanlığı'ndaki yurtluklarda arıcılıkla uğraşan 40 kişi vardı. Bunlar kovan vergisi olarak, yılda 4 *pud* [1 *pud*=16,3 kg] bal verirlerdi. Kâsım Tatarları avcılıkla, özellikle de kürk hayvanlarının avcılığı ile uğraşırlardı. Çok sayıdaki göl ve ırmaklarda yapılan balıkçılık, hanlık ekonomisinde önemli bir yer işgal ediyordu. Oka ırmağında balık avlama imtiyazı sadece Kâsım hanlarına aitti. Kâsım Tatar aristokrasisinin yurtlukları arasında olan **Erahtur (Ерахтур)** köyü sakinlerine, bölgede bulunan çok sayıdaki gölde balık avlama hakkı tanınmıştı. Erahtur köylüleri bunun karşılığında, Kâsım Hanları, Arslan Han ve Seyyid Burhan Han'a yılda 30-40 ruble vergi öderlerdi. Oka ırmağında balık avlama yetkisini tekelinde bulunduran Kâsım Hanları, bunu da iltizama vermişlerdi. Burada avcılık yapan balıkçılardan yılda 7 ruble vergi alınırdı. Bu vergi aynî olarak da tahsil edilebilirdi. Ayrıca balıkçılar ödedikleri verginin dışında, avladıkları her altı balıktan birini, Kâsım Hanları'na vermek zorunda idiler. Kâsım Tatarları bunu “**Бобыкою=Bobıkoyu**” olarak adlandırırlardı. Hanlık, mültezimleri vasıtasıyla balıkçılıktan büyük gelir elde ediyordu²⁹.

Kâsım Hanlığı'nda oldukça geniş bir alana yayılmış çeşitli zanaat erbabı bulunuyordu. Taş ustaları, dülgeler ve sarraflar, Türk-Tatar toplumunun ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Ayrıca bu zanaatkârlar ürettikleri malları Rus şehirlerinde de satarlardı. Kâsımlı zanaatkârlar, debbağlık,

²⁸ Farida Şarifullina, a.g.e., s. 17.

²⁹ A.g.e., s. 18; V. V. Velyaminov-Zernov, a.g.e., C. III, s. 169.

dokumacılık, demircilik ve taş işlemeciliğindeki maharetleri ile ün kazanmışlardı. Tekstil sanayi ve silah imalatı da oldukça gelişmişti³⁰.

Hanlığın en önemli iktisadî faaliyetlerinden birisi de ticaretti. Kara ve suyollarının kavşak noktasında bulunması ve coğrafi konumunun elverişliliği, ticaretin gelişmesi için uygun bir zemin hazırlamıştı. XV. yüzyılın ikinci yarısında, Nijniy Novgorod ve Murom gibi Rus şehirlerine gelen Türk-Tatar tüccarlardan oldukça yüksek gümrük resmi alınırdu. Ticaret potansiyelinin büyük kısmı yerli Türk-Tatar tacirlerin ellerinde bulunuyordu. Rusların hizmetine girmiş Türk-Tatar tüccarlara birtakım imtiyazlar tanınmış ve bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı. Kâsım Tatarlarının en önemli ticaret malları ise, ekmek, bal, canlı hayvan, kürk, deri, kösele, çanak-çömlek ve ayakkabı idi³¹.

Rusya'nın at gereksinimi de Türk-Tatarlar tarafından karşılanıyordu. Stratejik öneme sahip bu savaş araçlarının başka yerden temini neredeyse imkânsızdı. Özellikle Moskova Knezliği'nin kuzeybatıya düzenleyeceği seferler öncesinde, savaşa hazırlık yapmak amacıyla Nogaylardan 30-40 bin civarında at satın alınırdu³². Ayrıca her yıl Astarhan'dan, Kâsım şehri yoluyla Moskova'ya yıllık sürüleri getirilir ve burada satılırdu³³.

Kâsım Hanlığı'nda, hanlar adına sikke kestirilmiş olup 1553 yılında, Şah Ali'nin adına bastırılan gümüş paralar bulunmuştur³⁴. Hanlığın malî yapılanmasına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Fakat Daruga ve Hazinedar (**Казначи=Kaznaçi**) gibi memurların varlığı bilinmektedir³⁵.

Kâsım Hanlığı, Rusya dışında diğer ülkelerle de ekonomik ilişkilerini geliştirmek için gayret göstermiş; ancak bu girişimlerden büyük kazanımlar elde edememiştir. Rus kültürüne çok büyük katkılarda bulunan Kâsım Tatarları, aynı şekilde Rusların bazı âdetlerini de benimsemişlerdi. Onların dilinde, özellikle iktisat terminolojisine ait, Rusça'dan alınmış pek çok unsur vardı. Kâsım Tatarları erken dönemlerden itibaren Rusça konuşmayı ve yazmayı da öğrenmişlerdi³⁶.

Hanlığın etnik yapısı gayr-ı mütecanis olmasına rağmen, halkının büyük çoğunluğu Türk-Tatar ve Türkleşmiş Fin kavimlerinden oluşuyordu. Slav kökenli olanların sayısı ise, oldukça azdı. Altın Orda bakiyesi Türkçe

³⁰ Farida Şarifullina, a.g.e., s. 18.

³¹ A.g.e., s. 19.

³² Edward Louis Keenan, a.g.m., s. 552.

³³ N. İ. Şişkin, a.g.e., s. 115.

³⁴ Reşid Rahmetî Arat, a.g.m., s. 385.

³⁵ Farida Şarifullina, a.g.e., s. 17.

³⁶ A.g.e., s. 19.

konuşan topluluklar da burada yaşamaktaydı. Hanlıkta yaşayan bu topluluklardan biri, muhtemelen Kafkas asıllıydı ya da İber-Kafkas dillerinin etkisine maruz kalmıştı. Bu topluluk, Kâsım Han'ın Çerkez topraklarında bulunduğu sırada, XV. yüzyılın ortalarında, onunla birlikte Kâsım şehrine gelmiş olmalıydı. Bu Türk boyunun kullandığı dilin Nogayca'ya, kısmen de Kumukça'ya yakın olduğuna dair emareler vardır³⁷.

KAYNAKÇA

- ARAT, REŞİD RAHMETÎ, “Kâsım Hanlığı”, *İA*, C. VI, s. 380-386.
- BUKHARAEV, RAVİL, *Islam in Russia The Four Season*, Curzon, 2000.
- HUDYAKOV, M. G., *Oçerki po İstorii Kazanskogo Hantsvo*, Moskova, 1991.
- İNALCIK, HALİL, “Kırım Hanlığı”, *İA*, C. VI, s. 746-756.
- İNALCIK, HALİL, “The Khan and the Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate under Sahib Giray I”, *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. III/IV, Part 1, 1979-1980, s. 445-466.
- KEENAN, EDWARD L., “Muscovy and Kazan: Some Introductory Remarks on Patterns of Steppe Diplomacy”, *Slavic Review*, Vol. 26, No: 4, Dec. 1967, s. 548-558.
- KÖPRÜLÜ, M. FUAD, “Ata”, *İA*, C. I, s. 711-718.
- KURAT, AKDES NİMET, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Kara Deniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1992.
- OSTROWSKI, DONALD, “Kazan Hanlığı'nda İdarî Yapı”, (Çev: Özgür Çınarlı/Mustafa Cankal), *Türkler*, C. VIII, Ankara, 2002, s. 453-459.
- RORLİCH, AZADE-AYŞE, *Volga Tatarları*, (Çev: Mehmet Süreyya Er), İstanbul, 2000.
- SCHAMİLOGLU, ULİ, “The Qaraçı Beys of Later Golden Horde: Notes on the Organization of the Mongol World Empire” *Archivum Euraiae Medii Aevi*, IV, Wiesbaden, 1984, s. 283-297.
- ŞARİFULLİNA, FARİDA, *Kasimovskie Tatari*, Kazan, 1991.
- ŞİŞKİN, NİKOLAY İVANOVIÇ, *İstoriya Goroda Kasimova s Drevneyşih Vremen*, Ryazan, 1891.

---

³⁷ A.g.e., s. 20-21.

TSCHEBOTARİOFF-BİLL, VALENTİNE, “The Circular Frontier of Muscovy”,
Russian Review, Vol. 9, No: 1, Jan. 1950, s. 45-52.

VELYAMİNOV-ZERNOV, VLADİMİR VLADİMİROVİÇ, *İzsledovanie o
Kasimovskih Tsaryah i Tsareviçah II*, St. Petersburg, 1864.

VELYAMİNOV-ZERNOV, VLADİMİR VLADİMİROVİÇ, *İzsledovanie o
Kasimovskih Tsaryah i Tsareviçah III*, St. Petersburg, 1866.

VLADİMİRTSOV, B. Y., *Moğolların İçtimaî Teşkilatı*, Çev: Abdülkadir İnan,
Ankara, 1987.

ZAITSEV, İLYA V., “Kâsım Hanlığı”, (Çev: Özgür Çınarlı), *Türkler*, C. VIII, s.
466-471.